

Urbana proza: "Sjaj epohe" Borivoja Radakovića

Janjatović, Dijana

Master's thesis / Diplomski rad

2018

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet u Rijeci**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:186:189876>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-12-31**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

**SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET**

Dijana Janjatović

**Urbana proza: „Sjaj epohe“ Borivoja
Radakovića
(DIPLOMSKI RAD)**

Rijeka, 2018.

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET
Odsjek za kroatistiku

Dijana Janjatović
0009063838

Urbana proza: „Sjaj epohe“ Borivoja
Radakovića

DIPLOMSKI RAD

Diplomski studij: Hrvatski jezik i književnost

Mentor: izv. prof. dr. sc. Danijela Marot Kiš

Rijeka, 2018.

SADRŽAJ

1.	UVOD	1
2.	O MODERNI I POSTMODERNI.....	3
3.	DEVEDESETE	6
4.	BORIVOJ RADAKOVIĆ I FESTIVAL ALTERNATIVNE KNJIŽEVNOSTI. 8	
5.	„SJAJ EPOHE	11
6.	PITANJE IDENTITETA I NACIONALIZAM U „SJAJU EPOHE“	13
7.	LONDON I ZAGREB.....	18
8.	BORIN ODNOS PREMA NASILJU.....	22
9.	EROTIKA	25
10.	„DOBRO DOŠLI U PLAVI PAKAO“	28
11.	ZAKLJUČAK	33

1. UVOD

U definiranju pojmova moderne i postmoderne navode se različita gledišta. Pritom se uočavaju razlike u njihovim tumačenjima što pokazuje kompleksnost već pri samom definiranju. S ciljem vjernijeg prikaza romana „Sjaj epohe“ obrađuje se razdoblje devedesetih godina 20. stoljeća. Naime, politička i društvena situacija prodiru u roman i bitno ga obilježavaju. Devedesete godine predstavljaju godine velikih promjena koje su posljedica raspada socijalističke Jugoslavije.

Cilj rada je detaljno prikazati roman „Sjaj epohe“ i predstaviti njegove glavne značajke s uporištem u literaturi te prikazati kako se ostvaruje kao urbani prozni tekst. Prije analize romana uvršteno je poglavlje o autoru kao jednom od pokretača Festivala alternativne književnosti. Riječ je o projektu koji se temeljio na autorskim čitanjima proze u klubovima, kafićima, uopće na mjestima na kojima se okupljaju mladi, a pokrenuli su ga i osmislili Nenad Rizvanović, Hrvoje Osvaldić i Borivoj Radaković.

Radakovićev roman „Sjaj epohe“ objavljen je 1990. godine, neposredno prije rata na području bivše Jugoslavije. Nakon gotovo trideset godina od svoga objavljivanja uspješno korespondira s čitateljem neopterećen povijesnim kontekstom u koji je duboko uronjen, a bez čijeg bi poznavanja bio gotovo pa nerazumljiv. Miljenko Jergović ističe da je „Sjaj epohe“ prvi urbani prozni tekst, od onih koji će se nastaviti ispisivati krajem devedesetih i koji će u jednome trenutku postati naraštajna manira, a Borivoj Radaković nehomični i slučajni začinjavac prve hrvatske književnosti nakon raspada.

Roman „Sjaj epohe“ podnaslovljen je kao *dvostruki putopis*. S obzirom na to u radu će se prikazati Borin odnos prema rodnom gradu Zagrebu i odnos prema Londonu, duhovnom gradu, čime će se pojasniti navedeni podnaslov. Tijekom čitanja romana često se susrećemo s Borinim stavovima o poimanju

identiteta i nacionalizma pa će se i o tome govoriti te će se moći uvidjeti koliko su identitet i nacionalizam važni za tumačenje romana.

Također, nasilje i otpor nasilju karakteristični su za cijeli roman što će biti dokazano ulomcima iz romana i primjerima iz literature. Nasilje, identitet i nacionalizam u središtu su ovoga rada.

Jedno poglavlje posvećeno je Borinom odnosu sa ženama kojeg karakteriziraju brojni erotski elementi, a Lana Molvarec ističe da je riječ o prilično falocentričnoj, normativnoj heteroseksualnosti koja na žene ponajprije gleda kao na seksualne objekte. Analizirajući roman, neizostavno je govoriti o poeziji koja je inkorporirana u zasebnom sonetnom lancu praćenom provokativnim erotskim fotografijama. U roman je umetnut tekst „Dobro došli u plavi pakao“, pisan navijačkim slengom iz perspektive navijača Dinama. Ponovno se otvara pitanje nasilja i nacionalizma i prikazuje se primitivni mentalitet društva kojim vlada mržnja. U radu se promatraju događanja posljednjih četrdeset godina: od pokreta Novog vala, preko raspada Jugoslavije i Domovinskog rata do onoga što je uslijedilo nakon, a sve je to obuhvaćeno u „Sjaju epohe“.

Ovaj rad nastao je dubokim razmatranjem i proučavanjem romana, čitajući roman zapravo čitamo društvenu situaciju devedesetih godina, a kako to Borivoj Radaković uspijeva prikazati u jednoj knjizi i zašto je ovo urbani prozni tekst vidjet će se na sljedećim stranicama.

2. O MODERNI I POSTMODERNI

Nino Raspudić predlaže sljedeću razliku između pojmova moderna i postmoderna: „Pojam 'moderna' označava epohu koja počinje nizom ekonomskih, političkih, društvenih i kulturnih preobražaja koji označavaju završetak feudalizma i srednjeg vijeka, a ideološki izraz zadobiva u prosvjetiteljstvu. Modernizam je estetički pojam koji označava skupinu umjetničkih pokreta s kraja 19. i početka 20. stoljeća. Postmoderna je (poslije)povijesno i kulturalno razdoblje ili stanje, koje na Zapadu počinje krajem pedesetih godina, a u kojem se nalazimo i danas. Pojam 'postmodernizam' označava teorijske i estetske proizvode koji svjesno reflektiraju postmodernost stanje.“¹

Postmodernost je, prema riječima Darka Lukića „stanje društva nakon modernosti s izraženom fragmentacijom socijalnih klasa, porastom konzumerističkog društva, gospodarskoga postfordizma u proizvodnji i trgovini, a u tom stanju upravo kulturni čimbenici zadobivaju središnje mjesto u društvu“.² Lukić razlikuje postmodernost od postmodernizma pa ističe: „dok je postmodernost stanje društva, postmodernizam je kultura postmodernosti. Kao temeljne oznake postmodernizma navodi bitno nove kulturne forme, a među njima najvažnijim smatra okupljanje elemenata posve različita podrijetla, različitih stilova i epoha te različitih kultura.“

Christopher Butler u knjizi *Postmodernizam* donosi vrlo dobar pregled osnovnih značajki postmodernizma, te na samom početku piše:

„Postmodernistička teorija u svom velikom dijelu je dosljedno skeptična, čemu je suštinski doprinos dao francuski filozof Jean Francois Lyotard. U djelu *Postmodernost stanje* Lyotard dokazuje da živimo u razdoblju u kojem su „glavne

¹Raspudić, Nino, *Slaba misao, jaki pisci: postmoderna i talijanska književnost* (Zagreb: Naklada Jurčić d.o.o., 2006), 6-7. str.

²Butler, Christopher, *Postmodernizam*, BTC Šahinpašić, Sarajevo, Zagreb, 2007., 15.str., file:///C:/Users/Korisnik/Downloads/Postmodernizam.pdf

naracije", koje imaju svrhu da legitimiziraju, u krizi i da propadaju. Te su naracije ili sastavni dio glavnih filozofskih sistema, kao što su kantijanizam, hegelijanizam i marksizam, ili su u njima implicirane. „Postmoderna“, „poststrukturalizam“, „postindustrijsko društvo“ itd. pojmovi su koji pokušavaju artikulirati svijest o pragu epohe čiji su obrisi još nejasni, ali čije „središnje iskustvo nagovještava definitivan kraj jednog povijesnog projekta: projekta moderne, projekta europskog prosvjetiteljstva ili konačno i projekta grčko-zapadne civilizacije.³ Postmoderni tekstovi svjesno propituju granice između fikcije i nefikcije, pa time i između umjetnosti i života. Većina tih proturječnih postmodernih tekstova su specifično parodijski u svome intertekstualnom odnosu spram tradicije i žanrovskih konvencija. Stoga granice između žanrova u postmodernizmu postaju fluidne.⁴

Milivoj Solar započinje svoj tekst *Laka i teška književnost* govorom o intuitivnom poimanju lakoće i težine u književnosti.⁵ Lako povezujemo s lakoćom stila, elegancijom, ali i ispraznošću i bezvrijednošću. Teško pisanje pak obično povezujemo s naporom kojim svladavamo određenu metaforiku ili neobičan svijet novih iskustava. No težina može i zavarati – ponekad iza teškog iščitavanja otkrijemo zapravo banalne poruke.⁶ O samom govoru o teškom i lakom u književnosti Solar kaže: „No, podjednako tako upravo vama, čini mi se, neće biti lako razjasniti zašto bi ta opreka mogla biti važna i u znanosti o književnosti, jer je ona očito prenesena iz „fizičke stvarnosti“, pa je do te mjere neodređena i mnogoznačna da je svaki pokušaj njezina utvrđivanja u okvirima strogo razgraničenih pojmova unaprijed osuđen na neuspjeh.“

³ Albrecht Wellmer, *Prilog dijalektici moderne i postmoderne* (Novi Sad: Bratstvo-Jedinstvo, 1987), 47; prema: Nino Raspudić, *Slaba misao, jaki pisci: postmoderna i talijanska književnost* (Zagreb: Naklada Jurčić d.o.o., 2006), 8.str.

⁴ Nino Raspudić, *Slaba misao, jaki pisci: postmoderna i talijanska književnost* (Zagreb: Naklada Jurčić d.o.o., 2006), 119.str.

⁵ Solar, Milivoj, *Laka i teška književnost* (Zagreb: Matica hrvatska, 2005), 7.str.

⁶ Isto.

Postmoderna se nadovezuje na cjelokupno nasljeđe moderne – ona raskida s njezinom logikom stalnoga napretka, ali isto tako uzima u obzir i sve kulturološko i civilizacijsko nasljeđe njome namrijeto, a ono što iz toga proizlazi ima presudne posljedice za smještanje Lyotarda u tradiciju mislilaca koji ne negiraju cjelokupnu tradiciju koju je ostvarila moderna, već je smatraju legitimnim i neizostavnim ishodištem postmoderne.⁷

Oraić Tolić tvrdi da se „početkom devedesetih nije dogodio kraj povijesti, kraj subjekta, kraj čovjeka, kraj moderne, kraj Zapada, kao što su u beskrajnoj krajologiji proricali poststrukturalisti i apokaliptičari, nego su i povijest, i subjekt, i individualizam, i moderna i Zapad još jednom počeli iznova, možda još žešće nego u klasičnoj moderni.“⁸

Burghart Schmidt o postmodernizmu i postmodernitetu kaže „ja, naime, sasvim suštinski pravim razliku između postmoderniteta i postmodernizma. Da kažem preciznije: postmodernizam se, dakle, iskazuje kao u sebi zatvorena ideologija koja kao i obično djeluje isključivanjem“ nadalje dodaje da se „postmoderniteti, naprotiv, očituju kao na sve strane široko raspršeni postmoderni fenomeni.“ te da „takvo razlikovanje omogućuje da se diskutira o različitim pokretima našega vremena s ono stranu debate o besmislenosti očiglednog temeljnog pojma postmoderne.“⁹

⁷ Jean-François Lyotard, Postmoderno stanje; Izvještaj o znanju, Ibis grafika, 2005., 102.str.

⁸ Oraić Tolić, Dubravka, Muška moderna i ženska postmoderna; Rođenje virtualne kulture, Naklada Ljevak, Zagreb, 2005., 122.str.

⁹ Schmidt, Burghart, Postmoderne – strategije zaborava; Predstavljanje jedne knjige, u Flego, Gvozden, Postmoderna, nova epoha ili zabluda, biblioteka Naprijed, Zagreb, 1988., 137.str.

3. DEVEDESETE

Globalno i hrvatsko iskustvo zadnjeg desetljeća 20. stoljeća bitno se razlikuju.¹⁰ Riječ je o desetljeću u kojemu je hrvatska postala nezavisna država, ali u teškom i iscrpljujućem ratu.¹¹ Došlo je do raspada socijalističke Jugoslavije. Bagić ističe da je još krajem osamdesetih bilo vidljivo da se jugoslavenska federacija rastočila do te mjere da je prestala funkcionirati te da je stvarnu moć u državi preuzimao Slobodan Milošević, poduprt nacionalističkim težnjama srpske intelektualne elite, dok su europski i svjetski moćnici zagovarali opstanak Jugoslavije.¹² Vukovarska tragedija i brutalni napadi na dubrovačku povijesnu jezgru najviše su pridonijeli postupnoj promjeni odnosa međunarodne zajednice spram rata u Jugoslaviji i geopolitičkoj budućnosti tog prostora.¹³ Bagić ističe da su 1991. godinu mnogi pokušali prikazati kao razdjelnicu između dvaju nepomirljivih svjetova, kao trenutak od kojega se povijest iznova (ili bar drukčije) počinje pisati.¹⁴ Naime, društvena stabilnost je narušena i potrebno ju je opet učvrstiti. Ističe se uspoređivanje s narodima bivše Jugoslavije, želi se pronaći hrvatski identitet i to se nastoji učiniti isticanjem razlika između Hrvata i ostalih, prvenstveno u jeziku. Stručnjaci, građani, mediji, svi su bili zainteresirani za jezična pitanja tijekom cijelog desetljeća. Gospodarske štete nakon rata bile su ogromne; mnogi spomenici kulture uništeni su ili oštećeni, a poljoprivreda, industrija, promet i turizam polagano su propadali. No za ekonomski pad nije bio kriv samo rat, nego i katastrofalna ekonomska politika koja se javila uslijed uvedenoga modela privatizacije te rastuće korupcije i kriminala. Nakon rata na vodeća mjesta u institucijama postavljeni su članovi HDZ-a ili njihovi bliski suradnici, zbog čega se nije mogla uspostaviti

¹⁰ Bagić, Krešimir, Uvod u suvremenu hrvatsku književnost 1970. – 2010., Školska knjiga, Zagreb, 2016., 91.str.

¹¹ Isto, 96.str.

¹² Isto.

¹³ Isto, 98.str.

¹⁴ Isto, 99.str.

nezavisnost institucija nužna za funkcioniranje demokracije. Demokracija u Hrvatskoj postojala je dakle tek formalno, a svaka odluka i potez nove vlade promatrali su se isključivo kroz opreku spram bivšeg režima pa je, u skladu s time, osnovni prioritet nove vlasti bio zatrti svaki oblik sjećanja na vrijeme socijalizma te stvoriti, promovirati i zaštititi novi nacionalni identitet. Što se događalo u književnosti? Naime, ratna zbilja i tranzicija uzrokovali su nestanak brojnih nakladnika, urušavanje distribucijske mreže i drastičan pad broja tiskanih naslova.¹⁵ Neki nakladnici su bili manje poželjni zbog svoje nacionalnosti i to je bilo dovoljno za uništavanje brojnih knjiga.

Andrea Zlatar u članku *Književno vrijeme: sadašnjost* navodi da je „linija izlaganja, koja je pratila tijek hrvatske književnosti devedesetih godina, prvenstveno pratila način oblikovanja ratne proze, od njezinih početaka u ispovjednom diskursu svjedoka zbivanja, do formiranja fikcionalnih struktura. Kut gledanja bio je zadan odnosom fiction i faction literature, odnosno činjenicom očevidnoga rasta autobiografske književnosti devedesetih u odnosu na prethodno razdoblje. Iz takvoga kuta gledanja iz našega je pripovijedanja bio isključen čitav niz autora – Damir Miloš, Borivoj Radaković, Zoran Ferić, Viktor Ivančić i Đermano Senjanović, primjerice – čije se autorske poetike trebaju odčitavati iz drugačijeg teorijskog gledišta; onoga koje biobuhvaćalo niz pitanja o ostavštini kvorumaške estetike osamdesetih, odnosa moderne i postmoderne književnosti te u kontekstu kretanja u europskim literaturama posljednjih četvrt stoljeća.“¹⁶

Još uvijek su prisutni nacionalistički narativi koji se kreću u zatvorenom krugu i ne dozvoljavaju društvu da se otvori i krene dalje. Problem je što nacionalizam ne želi budućnost i razvoj, a ovakvo stanje je pobjeda

¹⁵Bagić, Krešimir, Uvod u suvremenu hrvatsku književnost 1970. – 2010., Školska knjiga, Zagreb, 2016., 109.str.

¹⁶Zlatar, Andrea, Književno vrijeme: sadašnjost, http://www.b92.net/casopis_rec/61.7/pdf/169-173.pdf, (posjećeno 8.kolovoza 2018.)

nacionalizma. Naše generacije su time određene i pitanje je hoće li se društvo ikada odmaknuti od devedesetih.

4. BORIVOJ RADAKOVIĆ I FESTIVAL ALTERNATIVNE KNJIŽEVNOSTI

Nakon burnih devedesetih, koje su obilježili raspad socijalističke Jugoslavije, rat i duboka poslijeratna kriza, dvijetisućite su Hrvatskoj donijele tipične tranzicijske muke – političko i ekonomsko otvaranje zemlje, suočavanje s korupcijom i posljedicama divlje privatizacije te slabo kontroliran ulazak stranog kapitala u zemlju.¹⁷ Martin Majcenović piše da se „razdoblje devedesetih godina danas se obično smatra razdobljem konzervativnih kulturnih politika u kojem su bili poticani sadržaji podobni za afirmaciju nacionalnog identiteta“, ali da „početkom nultih dolazi do mijenjanja političke klime, što utječe na otvaranje sve većeg broja kulturnih udruga, inicijativa i organizacija.“¹⁸

Najpoznatiji je fenomen nultih Festival alternativne književnosti (FAK), čije se prvo izdanje održalo 13. i 14. svibnja 2000.godine.¹⁹ U ovome radu, između ostalog, važno je objasniti što je točno FAK jer je jedan od njegovih pokretača upravo Borivoj Radaković. Naime, projekt se temeljio na autorskim čitanjima proze u klubovima, kafićima, uopće na mjestima na kojima se okupljaju mladi, a pokrenuli su ga i osmislili Nenad Rizvanović, Hrvoje Osvaldić i Borivoj Radaković.²⁰ Prema Slavici Vrsaljko „FAK ili festival

¹⁷Bagić, Krešimir, Uvod u suvremenu hrvatsku književnost 1970. – 2010., Školska knjiga, Zagreb, 2016., 136.str.

¹⁸Majcenović, Martin, Zajedno su jači: najnovije hrvatske književne grupe, <http://www.ziher.hr/pregled-najnovijih-književnih-grupa/>, (posjećeno 8.kolovoza. 2018.)

¹⁹ Isto, 150.str.

²⁰ Isto, 150.str.

alternativne književnosti, pokrenut je s idejom da u prvome redu afirmira prozu u hrvatskoj književnosti, da probudi književnu scenu te potakne zanimanje čitatelja za suvremenu domaću književnost“.²¹ Sudionici festivala i pojedini komentatori tumačili su FAK kao projekt koji se suprotstavio literarnom modernizmu i postmodernizmu, koji je radikalno osporio model tuđmanovske nacionalne i ceremonijalne kulture te koji je promovirao tržišna načela kao prikladna načela funkcioniranja kulture.²² Prema Oraić Tolić, bila je to „generacijski raznolika, stilski vrlo šarolika, ali po nečemu ipak srodna skupina čiji je program bio sadržan u višeznačnoj kratici FAK. Jedno je značenje otprilike bilo: mi smo prva liga, tj. A književnost a drugo je vezano uz smisao kratice ako se ona shvati kao fonetski oblik od engleskoga fuck off (odj... sve, pa i dosadašnju književnost.)“²³

Jagna Pogačnik tvrdi da je FAK „za hrvatsku prozu učinio slično što i toliko puta spominjani 'novi val' osamdesetih za domaću rock scenu.“²⁴ „*Novi val* je pokret koji se javio krajem sedamdesetih i početkom osamdesetih godine. Upravo su kraj sedamdesetih i početak osamdesetih godina razdoblje u kojem nastaje masovnija *rock* kultura.“, navodi Tijana Živko.²⁵ Bagić tvrdi da je „nedostajalo književne kritike, ali da za njom fakovci nisu osobito žalili, naime neprestano su spominjali tržište, naglašavali da pišu literaturu koja tematizira ono što se događa sada i ovdje, životnu i zanimljivu literaturu koja iznova stvara čitateljsku publiku, hvalili jedni druge itd.“²⁶

²¹Vrsaljko, Slavica, Razgovornost i usmenost u djelima suvremenih hrvatskih književnika, *Magistra Iadertina*, 3(3) 2008., <http://hrcaak.srce.hr/35623>, (posjećeno 8. kolovoza 2018.)

²² Isto, 152.str.

²³ Oraić Tolić, *Dubravka, Muška moderna i ženska postmoderna; Rođenje virtualne kulture*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2005., 205.str.

²⁴ Pogačnik, Jagna, *Kombajn na književnom polju (proze, pisci, pojave)*, HDP, Zagreb, 2012., 231.str.

²⁵ Živko Tijana, *Kao kad je bilo nekad*, časopis *KreNi*, <https://123kreni.weebly.com/novi-val.html>

²⁶ Bagić, Krešimir, *Uvod u suvremenu hrvatsku književnost 1970. – 2010.*, Školska knjiga, Zagreb, 2016., 153.str.

Miljenko Jergović smatra da je FAK „revolucionarizirao način prezentacije knjiga u javnosti i u medijima, od FAK-a počinju književni festivali u Hrvata onakvi kakve ih danas poznajemo.“²⁷ Pogačnik ističe da su „pisci okupljeni oko FAK-a bili heterogena skupina pisaca kao što su to, uostalom, bili i quorumaši i mnogi drugi –aši ili –isti i jedina je, ali važna činjenica kako je FAK u svoje festivalske redove uspio okupiti uglavnom ono najbolje što je iznjedrila nova domaća prozna produkcija.“²⁸

S obzirom da je jedan od pokretača Festivala alternativne književnosti autor romana „Sjaj epohe“, ukratko ću predstaviti njegovu biografiju. Naime, Borivoj Radaković se rodio 3. studenog 1951. u Zemunu, a s obitelji se kao devetogodišnjak preselio u Zagreb, u kojem i danas živi. Na Filozofskom fakultetu u Zagrebu diplomirao je južnoslavenske jezike i komparativnu književnost. Kazališna trilogija o Zagrebu nastala 90-ih izvođena je u Satiričkom kazalištu *Kerempuh* i izazvala je veliku pozornost. Jedna od triju predstava iz tog ciklusa, „Dobrodošli u plavi pakao“ podigla je tenzije u velikom dijelu zagrebačke javnosti jer je progovarala o fenomenu kluba Dinamo i promjeni imena u NK Croatia, a za nju je tadašnji predsjednik države Franjo Tuđman rekao da destabilizira Hrvatsku. Stanić ističe da se „na književnoj sceni Radaković predstavio relativno kasno, gotovo na pragu petoga desetljeća života, ali kad je to učinio bilo je jasno da je riječ o izgrađenom i samosvjesnom autoru, piscu definiranih estetskih i političkih stavova, upoznatog s književnom tradicijom, koji se ne libi literarne provokacije i društvene kritike, *rokeru* ispod čije se površine bunta, anarhičnosti i apartnosti krije osoba gotovo ganutljivo fascinirana Londonom i engleskom kulturom“ te dodaje da se „tom knjigom

²⁷ Jergović, Miljenko, Fakovci – pisci koji su čitali svijetu, Jutarnji Vijesti, 06.06.2009., <http://www.jutarnji.hr/vijesti/fakovci-pisci-koji-su-citali-svijetu/3854514/> (posjećeno 8. kolovoza 2018.)

²⁸ Pogačnik, Jagna, FAKat, što je bio taj FAK?, aquilonis.hr, 2012., http://aquilonis.hr/dodaci/pisci_na_mrezi/pogacnik_sto-je-to-fak.pdf, (posjećeno 8. kolovoza 2017..)

Radaković također predstavio i kao vrstan poznavatelj jezika koji je spreman na različita poigravanja tekstualnim materijalom.

5. „SJAJ EPOHE

Radakovićev roman „Sjaj epohe“ objavljen je 1990. godine, neposredno prije rata na području bivše Jugoslavije. Roman i nakon gotovo trideset godina od svoga objavljivanja uspješno korespondira s čitateljem neopterećen povijesnim kontekstom u koji je duboko uronjen, a bez čijeg bi poznavanja bio gotovo pa nerazumljiv. Ako čitatelj nije dobro upoznat sa političkom situacijom, roman će mu biti nerazumljiv i neće u njemu vidjeti pravu vrijednost koju roman doista posjeduje. Molvarec ističe da se u ovome romanu može govoriti „o postmodernističkim identitetima u širem smislu: pastiširanju crtica iz života glazbenih i književnih uzora u svoj identitet, izvjesna neautentičnost identiteta u popkulturnom simulakrumu kojim su likovi opčinjeni, izmještanju kao bijegu iz banalne svakodnevice u svijet idola koji su živjeli brzo i umirali mladi.“²⁹ Roman predstavlja priču o tridesetsedmogodišnjem Zagrepčaninu Bori, smještenu na prijelazu iz 1987. u 1988. godinu, koji se zbog zasićenja društveno-političkom situacijom u Jugoslaviji odlučuje na put u London. Nakon nekog vremena vraća se u Zagreb gdje iznenadno umire. Njegova smrt je nasilna, a upravo je nasilje jedna od stvari kojih se Boro užasavao. Dakle, *Sjaj epohe* svediv je na tri dijela: Borino polupijano-poluočajno vršljanje Zagrebom, u kojem ga kolege žele po partijskoj liniji otpremiti s mjesta glavnog urednika književnog časopisa zbog 'nepoćudnih' priloga, potom njegov odlazak u London, u kojem životari na rubu gladi i dobre zabave, pere suđe, obija vrata kao trgovački putnik, tulumari po *pubovima*, druži se s 'našima' i ljubi se s

²⁹ Molvarec, Lana, Kartografije identiteta: predodžbe izmještanja u hrvatskoj književnosti od 1960-ih do danas, Meandarmedia, Zagreb 2017., 441.str.

mlađahnom pjevačicom nekog nepoznatog benda i, konačno, povratak u Zagreb, u nasilnu stvarnost predratne psihoze.³⁰

Roman je podnaslovljen *dvostruki putopis* jer se daje paralelna slika dvaju gradova i njihova društvenog i kulturnog stanja.³¹ Boro hoda gradovima i opisuje što se nalazi oko njega, pritom zamjećuje razne znamenitosti i ljude. Zanimljiva je uloga Borinog dvojnika, za koju Saša Stanić tvrdi da je dodijeljena Charlesu Smithsonu, liku romana Johna Fowlesa *Ženska francuskoga poručnika* (1969.) i da daje „Sjaju epohe“ neočekivanu dozu fantastičnosti te da je tu očito naslanjanje na tradiciju.³² Boro ne sanja o boljoj budućnosti, štoviše on ne vidi budućnost uopće, sve dok ne održi svoju svirku, netom prije smrti: „Sada sam naučio gramatiku grada, sintaksu ulica, deklinaciju ljudi, konjugaciju glagola 'živjeti' koji jedini nije ni djelatnost, ni stanje. On je isto što i prilog 'sada'. (...) Sada mogu da ostarim. Preda mnom je budućnost.“³³

Miljenko Jergović ističe da je Sjaj epohe prvi urbani prozni tekst, od onih koji će se nastaviti ispisivati krajem devedesetih i koji će u jednome trenutku postati naraštajna manira, a Borivoj Radaković nehوتيčni i slučajni začinjavac prve hrvatske književnosti nakon raspada.³⁴

³⁰Postnikov Boris, *Kritika 50: Borivoj Radaković*, 26.10.2009., <http://www.books.hr/kolumne/kritike/kritika-50-borivoj-radakovic>(posjećeno 25.7.2018.)

³¹Molvarec, Lana, *Kartografije identiteta: predodžbe izmještanja u hrvatskoj književnosti od 1960-ih do danas*, Meandarmedia, Zagreb 2017., 411.str.

³²Stanić, Saša, *Roker za pisačim stolom (O sjaju epohe s dvadeset godina zakašnjenja)*, Kolo 3-4, 2010

³³Radaković, Borivoj, *Sjaj epohe*, V.B.Z., Zagreb, 1990., 219.str.

³⁴Isto, 225.str.

6. PITANJE IDENTITETA I NACIONALIZAM U „SJAJU EPOHE“

U devedesetima hibridnost, transnacionalnost, migracija, nepripadanje, nomadski identitet polako, ali sigurno klize s marginalne pozicije otklona od norme u odnosu na tradicionalno poimanje pripadanja, stabilnosti i homogenosti te postaje jasno da paradoksalno počinju zauzimati središnja mjesta suvremenog iskustva identiteta.³⁵ „Identitet je u modernoj kulturi bio neprobojan i tvrd poput vrućih granica ograđenih bodljikavom žicom. Prelaženje tih granica nosilo je u sebi smrtnu opasnost ili uopće nije bilo moguće. Identitet je u postmoderni postao sjenovit i prohodan poput mekih granica na kojima ne treba ni osobna iskaznica.“³⁶

Sljedeći ulomak iz romana vrlo dobro prikazuje Borine stavove o nacionalnosti i vlastitom identitetu. Naime, Boro dolazi u London i na carini ga zaustavlja službenik jer je u svojoj putovnici pod rubrikom nacionalnost na engleskome jeziku napisao *None*: „...nema nacionalnosti, ja sam anacionalan, u meni je sva radost skore budućnosti čovječanstva idućeg milenija. Ja sam njen nagovještaj, građanin svijeta, kozmopolit, upravo me evo, dolazim da se stopim u ljudski konglomerat koji kola mojim duhovnim rodnim gradom. Ali neće ići: ‘Nešto morate biti!’ Bože, zar i ovdje moram čuti tu glupu rečenicu... sada me na pragu Londona to isto dočekuje i osjećam se kao da mi je upravitelj Belsena bacio u lice pregladnjela štakora (malo retorike nije na odmet). Za uzbuđale Srbe i njihov arhetipski mrak ja sam ‘izdajica roda svoga’, za iste takve Hrvate sam ‘Srbenda’; svi bi da prihvatim to da sam Srbin i – mirna Bosna! Djedovi, koje nikada nisam imao jer su poklani u Jasenovcu, bili su Srbi iz Hrvatske, roditelji su mi deklarirani Jugoslaveni, ja sam – anacionalni

³⁵Molvarec, Lana, Kartografije identiteta: predodžbe izmještanja u hrvatskoj književnosti od 1960-ih do danas, Meandarmedia, Zagreb 2017., 411.str.

³⁶Oraić Tolić, Dubravka, Muška moderna i ženska postmoderna; Rođenje virtualne kulture, Naklada Ljevak, Zagreb, 2005., 80.str.

internacionalist! Roker, profesor književnosti, ja sam ono što sam izabrao i tome se naučio. Ali, kamo god kreneš po ovom svijetu, neizdrživo se sudaraš s nacijama!“³⁷

Borina rečenica *ja sam ono što sam izabrao i tome se naučio* odnosi se na dijelove identiteta koje sami izgrađujemo. Boro je lik koji ne želi nikakva svrstavanja u određene skupine niti nametanja određenih načela i upravo ga to posebno opterećuje, ali s druge strane ipak pripada „subkulturnoj, rokerskoj populaciji, a time dakle i progovara iz specifične, njoj svojstvene vizure koja se priklanja urbanom, a zazire od ruralnog, veliča kulturu, a osporava prirodu.“³⁸ Dakle, vrlo je teško, usudila bih se reći i nemoguće, izbjeći pripadnost grupi ili grupama, svi negdje pripadamo i ta pripadnost djelomice određuje naš identitet. Borino viđenje kolektivnih identiteta je negativno: „Sve je radost ljudska oko nas. Jedino se skarednom i beskrajno glupom doimlje grupa od petnaestak mladića koji stoje u krug obgrlivši jedan drugog preko ramena i skandiraju: 'Pakistan, Pakistan!' Čemu to, momci, ovo noćas, ovo ovdje ne podnosi odakle si, kamo ćeš – budi tu sa svima nama, u ovom trenutku svi imamo svoj glas za plemenitost i mir u svijetu.“³⁹ Boro je vrlo često svjedok fizičkih i verbalnih sukoba, a kroz te situacije stvaramo negativno mišljenje o društvu toga vremena. Boro možemo smatrati „glasom“ svih onih koji su protiv nasilja i rata.

Za razliku od nacionalno-ideološkog labirinta u domovini te nemilog događaja na aerodromu, dolazak u London izaziva ushićenje, pri čemu postaje očitom Borina pozitivna imagološka projekcija toga grada, i to ne samo onog suvremenog koji za njega predstavlja „London dobre nade“, već i engleske tradicije i povijesti koju vidi civiliziranijom i rezultatom staložene evolucije.⁴⁰

³⁷Radaković, Borivoj, *Sjaj epohe*, V.B.Z., Zagreb, 1990., 40. str.

³⁸Stanić, Saša, *Roker za pisaćim stolom (O sjaju epohe s dvadeset godina zakašnjenja)*, Kolo 3-4, 2010.

³⁹Radaković, Borivoj, *Sjaj epohe*, V.B.Z., Zagreb, 1990., 50.str.

⁴⁰Molvarec, Lana, *Kartografije identiteta: predodžbe izmještanja u hrvatskoj književnosti od 1960-ih do danas*, Meandarmedia, Zagreb 2017., 413.str.

Primjer civiliziranosti Londona naspram Zagreba primjećuje se u opisu ponoćke: „Meni je ovo prva miroljubiva Ponoćka što joj prisustvujem, a koja puna digniteta ne dozvoljava profanostima zvanim politika, nacionalno pitanje, ideologija da joj skrnave svetost Božićne noći. Ovo je otmjena svečanost bez transa i zanosu, ni u čemu nalik ratobornim uvjerenjima što sam ih o Ponoćkama slušao po zagrebačkim crkvama“⁴¹

Molvarec to vidi ovako: „Boro bježi od jednoznačnosti i isključivosti identiteta, koju vidi u tadašnjoj Jugoslaviji, što neizostavno dovodi do različitih tzv. vjekovnih sukoba, npr. između socijalizma i nacionalizma ili pak između različitih etničkih nacionalizama, dok u Londonu vidi multikulturalno i kozmopolitsko utočište.“⁴²

Francuski intelektualac, književnik i filozof Alain de Benoist ističe da „tek kada je identitet pojedinca ili zajednice ugrožen, tek tada postavljamo pitanje o identitetu koji postaje problematičan u epohi moderne i postmoderne, budući da se svi putokazi sve više gube i ne zna se više što znači smisao života.“⁴³ Ovo je roman devedesetih godina koje su obilježene ratom i raspadom Jugoslavije pa nije iznenađujuće preispitivanje vlastitog identiteta i „gubljenje putokaza“. Alain de Benoist tvrdi da „identitet izražava dio nas koji se nama najviše sviđa i na koji se mi oslanjamo kako bismo sebe izgradili i pita se koji je to dio nas koji nas u vlastitim očima najbolje i bitno definira?“⁴⁴ Boro sebe definira kao rockera i profesora književnosti i smatra da ga to najviše određuje. Ovu tvrdnju potvrđuje sljedeći ulomak u kojemu Marti govori o brutalnosti vojske i svojoj ljubavi prema pisanju: „A ja to ne mogu podnijeti, Marta. Što mene siluju, što mene tjeraju da silujem? Nagnaju te da se zakuneš, potom te

⁴¹Radaković, Borivoj, Sjaj epohe, V.B.Z., Zagreb, 1990., 49.str.

⁴²Molvarec, Lana, Kartografije identiteta: predodžbe izmještanja u hrvatskoj književnosti od 1960-ih do danas, Meandarmedia, Zagreb 2017., 414.str.

⁴³ De Benoist, Alain, Mi i Drugi: Što je to identitet? , <http://www.azoo.hr/images/goo/Identitet.pdf>

⁴⁴Isto.

tjeraju da zakletvu ispunjavaš, a kad si već jednom silovao, onda im pripadaš i onda nema prigovora. A ja to neću, pička mu materina! Ja želim samo najosnovnije – da čitam i pišem!“⁴⁵ Zahvaljujući subkulturnoj pripadnosti, Boro u Londonu uspostavlja dobru komunikaciju s društvom, a njegov „identifikacijski obrazac koji se temelji na rock and roll kulturi i književnosti pokazat će se kao medij koji spaja ljude natkriljujući geografske granice.“⁴⁶ Ipak, *potpunu adaptaciju u neku stranu kulturu sprječava jezik*⁴⁷, zaključuje Stanić. Tu barijeru vidimo u odbijanju Borine književna kritike koja s jezičnog aspekta nije dobra da bi bila objavljena u časopisu za književnost, odnosno Borin jezik je *previše formalan i prilično tvrd*.⁴⁸

Pitanje dvojnoga nacionalnoga identiteta kod autora i kod lika je točka njihova identifikacijskoga presijecanja koju je teško zanemariti.⁴⁹ Ovo su stajališta glavnog lika u romanu: „Komunista se gadio, fašiste je prezirao, nacionalista se gnušao, zeleni su mu ljigavi, kršćane ne podnosi, islama mu je preko glave, aktivisti Hare Krishne i Jehovinih svjedoka dovodili su ga do bijesa kad bi ga presretali na ulici i nudili svoje knjige, brošure i savjete ‘de bene vivendi’, transcendentalni meditantini stimulirali su mu nervozu, ništa nije želio čuti o sektama, o mirotvorcima, demokratima. I što, tko će njega braniti kad uzbuna zazvoni? Mazoni? Slovenci, Srbi, Hrvati? Englezi? Bushmani? Šamani? Partizani? Supermani, Batmani, Spidermani? Vragolani? Mali zeleni?“⁵⁰

Možemo ih usporediti s odgovorom Bore Radakovića na pitanje osjeća li se kao manjinski pisac, u intervjuu za Večernji list: „Svakako da sam manjinski pisac jer ne pišem mainstream, jer ne robujem konvencijama, nisam religiozan,

⁴⁵Radaković, Borivoj, *Sjaj epohe*, V.B.Z., Zagreb, 1990., 20.str.

⁴⁶Stanić, Saša, *Roker za pisačim stolom (O sjaju epohe s dvadeset godina zakašnjenja)*, Kolo 3-4, 2010.

⁴⁷Isto.

⁴⁸Radaković, Borivoj, *Sjaj epohe*, V.B.Z., Zagreb, 1990., 134.str.

⁴⁹Stanić, Saša, *Roker za pisačim stolom (O sjaju epohe s dvadeset godina zakašnjenja)*, Kolo 3-4, 2010.

⁵⁰Radaković, Borivoj, *Sjaj epohe*, V.B.Z., Zagreb, 1990., 15.str.

idejno sam lijevo. Manjinac sam svojim izborom. Misli li se ovdje na moju nacionalnu pripadnost, stoga moje manjinstvo? Moji preci i moji roditelji su Srbi iz Hrvatske. To, dakako, ne skrivam, ali mi je besmisleno o tome govoriti. Po svome izboru nikad nisam uzgajao nacionalne osjećaje jer mi oni ništa ne znače. Smiješno mi je vidjeti, a i plaši me kad vidim što sve ljudi rade u ime svojih nacija. Neki čine zločine, neki te zločine podržavaju, a užasno je što se zločinaca u svojim redovima ne odriču.“⁵¹ Helena Sablić Tomić tvrdi da je „pisanje u prvome licu početkom devedesetih egzistencijalni imperativ s nakanom oblikovanja tekstualne stvarnosti koja osobni identitet štiti od kolektivne sadašnjosti, ali i budućnosti.“⁵²

Andrea Zlatar u djelu *Tekst, tijelo, trauma* o pojmu identiteta navodi: „identitet nije jedinstven, ali je svaki čovjek identičan samome sebi. „Ja“ istovremeno djeluje u različitim tipovima identiteta – individualnim, kolektivnim, društvenim. Osoba prihvaća uloge i identitet koje mu nameće društvo.“⁵³

Dubravka Oraić Tolić navodi sljedeće: „Nakon što je lepršava postmoderna misao u beskrajnim igrama proglasila sve moguće krajeve, pa i kraj subjekta i čovjeka, nakon dekonstrukcije koja je sve te krajovitosti nastojala pokazati u književnosti i dokazati u teoriji kulture, u prvi je plan došlo pitanje o čovjeku i njegovu identitetu“ te dodaje da je to bila „najveća rupa koja se otvorila u zakonima na prijelomu tisućljeća.“

⁵¹ Derk, Denis, Plaši me što se ni Crkva, ni političari, ni puk ne odriču zločina i onih koji ih čine u ime nacije, 24.12.2015., Večernji list

⁵² Sablić Tomić, Helena, *Intimno i javno*; suvremena hrvatska autobiografska proza, Naklada Ljevak, Zagreb, 2002., 13.str.

⁵³ Zlatar, Andrea, *Tekst, tijelo, trauma*, Biblioteka Razotkrivanja, Naklada Ljevak d.o.o., Zagreb, 2004. 20.str.

7. LONDON I ZAGREB

Borino izmještanje balansira ma tankoj granici između imigracije i produljenog turističkog boravka i time čini svojevrsnu dekonstrukciju i jednog i drugog izmještanja.⁵⁴ London predstavlja grad u koji Boro bježi zasićen nepovoljnom situacijom u rodnom gradu – Zagrebu. Odlazi kako bi makar privremeno pronašao mir i odmaknuo se od nasilja koje vlada Zagrebom: „Sada prvo treba promijeniti grad. Pa da, još sutra nazvat će dragog prijatelja koji živi u Londonu, dragom Londonu, i na neko vrijeme pobjeći od nasilja sistema, malo mu se podsmjehnuti sa strane, tek tako, pokazati mu da može i bez njega u strašnome svijetu, da može sa sobom ponijeti sve svoje iskustvo. Da, malo na Otok, makar i gladan. Jer ovdje utopih se ja!“⁵⁵ Iz ulomka možemo iščitati da glavni lik odlazi u London kako bi predahnuo i „napunio baterije“, naziva ga *dragim* Londonom, ali njegov boravak u Londonu otvara pitanje ilegalnosti, kako ističe Molvarec: „pojedinaac i njegova osobna želja i odluka o mjestu življenja dolaze u sukob s legalnim okvirima imigracije propisanima od države koja prima noce useljenike (...), problem ilegalnosti javlja se i u duljini boravka jer turistički ulazak dopušta maksimalno tri mjeseca boravka u zemlji.“⁵⁶

Očita je opreka između dobrog i lošeg: Londona i Zagreba, a Borina naklonjenost Londonu odlično se vidi u sljedećem ulomku: „Njegova ta sklonost, recimo, svemu onome što dolazi iz Engleske, Londona, njegova jaka privrženost, prosto zaljubljenost do neke mjere, ako se može tako reći, prema rock-glazbi i nekim drugim stvarima, pa onda u literaturi, pa onda vezivanje uz jedan krug ljudi, suradnika, koji su naši suradnici, ljudi koji imaju jedno, neću reći antimarksističko, dakle mišljenje koje je protivno marksističkom mišljenju, što ne znači da je protivno, a može, uslijed djelovanja objektivnih okolnosti vrlo

⁵⁴ Molvarec, Lana, Kartografije identiteta, Meandarmedia, Zagreb, 2017., 407.str.

⁵⁵ Radaković, Borivoj, Sjaj epohe, V.B.Z., Zagreb, 1990., 37.str.

⁵⁶ Molvarec, Lana, Kartografije identiteta, Meandarmedia, Zagreb, 2017., 407.str.

lako postati antimarksističko.⁵⁷ Lana Molvarec objašnjava sentiment fascinacije britanskom popularnom kulturom pomoću tri viđenja:⁵⁸

1. Struktura osjećaja kasnih osamdesetih u Jugoslaviji kada se naslućuju promjene, društvene i političke, kada je vlast Partije djelatna još samo na papiru, a naslućuju se nova kretanja, koja kod jednog dijela populacije jačaju nacionalizam, a kod drugog osjećaj bliskosti s Europom i njezinim vrijednostima te težnju za demokratizacijom društva, tržišnim gospodarstvom i potrošačkom kulturom.

Dakle, Boro pripada skupini koja je izrazito protiv bilo kojeg oblika nacionalizma, odnosno skupini u kojoj nova kretanja izazivaju osjećaj bliskosti s drugim kulturama i gradovima, naravno govorimo o Borinoj naklonjenosti Londonu.

2. Punkerska i novovalna supkultura osamdesetih, čiji je istaknuti protagonist Boro, a koja u Londonu vidi svoju kolijevku.

U romanu se osjeća nostalgija za osamdesetima koje su na odmaku. Glavni lik je svjestan da dolaze neka potpuno nova vremena i nove generacije, a raznim referencama na punkersku i novovalnu supkulturu osamdesetih na neki način se oprašta od njih.

3. Borina percepcija društvenog i kulturnog života Londona kao kozmopolitskog središta koje nadilazi nacionalne razlike.

Naime, London u njemu budi nadu, u njemu vidi spas i mjesto koje bi moglo ujediniti ljude. Upravo zato, opterećen uzletom nacionalizma, odlazi u London.

U *Sjaju epohe* prisutne su dvije vrste pripovijedanja. Riječ je o pripovjedaču u trećem licu i pripovjedaču u prvome licu. Unutar oba vida

⁵⁷ Isto., 34.str.

⁵⁸Molvarec, Lana, Kartografije identiteta, Meandarmedia, Zagreb, 2017., 410.- 411..str.

pripovijedanja realizirana je istovjetna, unutrašnja fokalizacija, jer se prikazani događaji promatraju iz perspektive glavnoga lika.⁵⁹ 'Zagrebačke' dionice pisane su u trećem, a 'londonska' u prvom licu: u ovom 'romanu, dvostrukom putopisu' (kako glasi podnaslov) Boro, iako uvijek i svugdje usamljen jahač i slobodan strijelac, bliži je sebi, 'autentičniji' kada je u svjetskoj metropoli.⁶⁰ Pisanje u trećem licu na početku romana približava čitatelju Borin lik, saznajemo mnogo o njegovim interesima, stajalištima, razmišljanjima, ljubavnim odnosima i odnosima na poslu, a od trećeg poglavlja *London dobre nade* progovara Boro. Njegov život u Londonu obilježen je siromaštvom i lutanjem: „Pokušavam biti intelektualac-promatrač, doprinositelj obola voajerskoj civilizaciji, potencijalni postmodernist, a razmišljam o tome hoće li to sve jednom biti tek romantična uspomena na avanturistička gladovanja u mom dragom Londonu za kojim sam uvijek gladan i u kojem sada gladujem.“, a ponekad i osjećajem nepripadanja: „Ulazim u neki pub i uzevši pivo sjedam za usamljen stol. Prvi put počinjem osjećati prisustvo londonske samoće koja tjera na introspekciju i nameće pitanje *Čto delat'*?, pitanje koje motivira akciju i očaj. Ja sam promatrač tuđeg praznika, a koliko god mi je namjera da se uključim u blagdansku svečanost, ona nije moja.“⁶¹ Boro je lik koji se svojim razmišljanjima razlikuje od većine i zbog toga se često osjeća neprihvaćeno i nesretno. Prije povratka u Zagreb osjeća strah jer ne zna što ga čeka, a s druge strane siguran je da situacija nije bolja: „Groznicu odlaska/povratka sve me više hvata. Što me tamo čeka? (...) Dva i pol mjeseca dugo su razdoblje na Balkanu – tri puta mogu biti smijenjene garniture urednika, političara (malih i sve većih), mijenjaju se orijentacije, građane uvjeravaju da je jug sjever, a sjever jug i da je tako bilo oduvijek.“⁶²

⁵⁹Stanić, Saša, Roker za pisačim stolom (O sjaju epohe s dvadeset godina zakašnjenja), Kolo 3-4, 2010.

⁶⁰Postnikov Boris, Kritika 50: Borivoj Radaković, 26.10.2009., <http://www.books.hr/kolumne/kritike/kritika-50-borivoj-radakovic> (posjećeno 25. srpnja 2018.)

⁶¹Radaković, Borivoj, Sjaj epohe, V.B.Z., Zagreb, 1990., 47.str.

⁶² Isto, 132.str.

Privilegirani jer se ima kamo vratiti, ali i nesretan jer se vraća nevoljko u domovinu za koju ga duhovno ništa ne veže.⁶³

Boro pripada *Novom valu* koji je bio „mladenački buntovan, neumoljivo ironično- kritičan, antiautoritativan i nedogmatičan pokret. Bio je to odgovor, način reagiranja na cjelokupno stanje i kao supkulturna pojava značio je prijelomnicu na našem prostoru, a posebno u rocku, zbog načina angažiranja u društvenoj stvarnosti. Anticipirao je sve više izražene težnje za demokratizacijom društva te je predstavljao borbu za prostor autonomnog djelovanja i slobode stvaranja i izražavanja.“⁶⁴

⁶³Molvarec, Lana, *Kartografije identiteta*, Meandarmedia, Zagreb, 2017., 409.str.

⁶⁴Živko, Tijana, *Kao kad je bilo nekad*, časopis KreNi, <https://123kreni.weebly.com/novi-val.html>, (posjećeno 6. kolovoza 2018.)

8. BORIN ODNOS PREMA NASILJU

Nasilje općenito predstavlja način djelovanja i ponašanja koje je destruktivno usmjereno naspram drugih – pojedinca, grupa, institucija itd. – i/ili tuđih stvari i posve svjesno i namjerno smjera na izravno ugrožavanje i oštećivanje fizičkog i mentalnog integriteta drugih.⁶⁵

Nasilje i otpor nasilju karakteristični su za cijeli roman: od početnoga prizora u kojemu vojska vrši nasilje nad pojedincem, preko nasilja pojedinca nad samim sobom (inscenirane muke s hemoroidima kao tragikomično-autodestruktivni iskaz antimarcijalnih stavova), zatim nasilja u londonskom metrou, u zagrebačkom tramvaju, ispred diska, sve do konačnog sukoba u kojem Boro gubi život, čitatelj je prisiljen na suočavanje s njim na sadržajnoj, ali i na jezičnoj razini.⁶⁶ Dakle, možemo govoriti o nekoliko oblika nasilja: verbalno, fizičko i nasilje nad samim sobom. Posebno je zanimljivo i šokantno Borino svjesno izazivanje hemeroida, nasiljem nad sobom pokušava pružiti otpor sudjelovanju u većem nasilju: „Vojska ne postoji izvan sebe, a on je bio izvan sebe u vojsci, i tu se nema čega sjećati niti što o tome pričati. Ali, sjećanja na vojsku konzervirana su poput oružja i sama se dekonzerviraju budeći isto gnušanje i gnjev zbog nemoći pred nasiljem države koja sebe tretira kao feniksa koji se uz pomoć oružja rađa iz vlastite krvi.“⁶⁷ Iako svojim autodestruktivnim činom uspijeva izbjeći vojsku, shvaća da je to privremeno i da ne može nadvladati državu pa svoju odluku naziva pubertetskom: „Zapravo, bio je ljut na sebe i na svoju pubertetsku odluku da autoterorizmom pokuša nadvladati državu. Poštteni egzistencijalisti odabirali su kriminal, ljevičari atentate, a on? Podmetnuo je bombu sebi, kao zadnji glupak, u šupak.“⁶⁸ Shvaća da se sve

⁶⁵Vrcan, Srđan, *Nogomet, politika, nasilje; Oglеди iz sociologije nogometa*, Naklada Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo, Zagreb, 2003., 150.str.

⁶⁶Stanić, Saša, *Roker za pisaćim stolom (O sjaju epohe s dvadeset godina zakašnjenja)*, Kolo 3-4, 2010.

⁶⁷Radaković, Borivoj, *Sjaj epohe, V.B.Z.*, Zagreb, 1990.,12.str.

⁶⁸ Isto, 17.str.

okreće oko boli i nasilja, kako god postupio netko će patiti, u ovome slučaju to je on, zahvaljujući sebi: „Jedino što je proizveo bio je bol, njegov, ne tuđi, i gaće pune krvi – nasilje prema sebi, dakle, upravo ono na što te sretna država stimulira. Što treba raditi? Može se šutjeti i obavljati ono što ti je naređeno, ali tada želudac ne dozvoljava, cijelo ti tijelo pati zbog toga što drugi odlučuju o tome što imaš činiti. Ako se izravno suprotstaviš i sve pošalješ u vražju mater, onda si gotov, ode glava.“⁶⁹ Prethodni citat najbolje prikazuje bespomoćnost ljudi i snagu vlasti toga vremena, a Borin potez zapravo predstavlja individualnu borbu za svoje mjesto u svijetu. Možemo pretpostaviti da su bespomoćnost i frustriranost navele Radakovića na pisanje *Sjaja epohe* koji nosi vrlo važnu poruku: nasilje ne donosi ništa dobro. U poglavlju romana *Lanac koji nedostaje* glavni lik odluči kupiti oružje (lanac) i tim činom postaje dijelom nasilja kojemu se cijeli život odupire. To se može tumačiti kao Borino prepuštanje nasilnom društvu: „Kao da se to odlučujem da po prvi put ubodem venu iglom i u nju istočim heroin, a znam da time mijenjam svoj život, da ulazim u zabranjeno i kažnjivo, nešto što će uskoriti svršetak koji će značiti prijelaz iz pakla u pakao.“⁷⁰ Boro smatra da mora biti nasilan, iako to nema u sebi, smatra da je potrebno razvijati nasilnost: „Centar za nasilje koji je u mome mozgu zakržljao moram tek probuditi i razviti, uključiti ga u suradnju s ostalim centrima za volju, maštu, vještinu, pobjedu... za sada sam žrtva samo ja – natučeni su mi zglobovi, a na glavi narasle dvije-tri čvoruge: još će mi trebati vremena da upokorim tešku kovinu. Ipak, dobro mi je došao u svijet nasilja!“⁷¹

Boro želi biti nasilan kako bi se mogao obraniti. Govorimo o izražajnom nasilju koje se javlja kad se izvana nameće stanovita standardizacija ponašanja i mišljenja, što se doživljava kao ograničavajuće, pa i ponižavajuće – u tom

⁶⁹ Isto, 18.str.

⁷⁰ Isto, 93.str.

⁷¹Radaković, Borivoj, *Sjaj epohe*, V.B.Z., Zagreb, 1990., 96.str.

slučaju nasilje je oblik otpora i obrane.⁷² Boro se odmiče od mačističkog ideala, prezire agresiju i konflikte koje vidi kao izraz primitivizma u skladu sa svojom pacifističkom orijentacijom, no u romanu čitatelj je neprestano svjestan te tanke granice između pacifizma i pada u nasilje.⁷³ Pri povratku u Zagreb dolazi do tučnjave s dvojicom mladića, Borinu izgubljenost i strah najbolje prikazuje sljedeći ulomak iz romana: „Što sad? Da se ode prijaviti? Jer, zaista je žestoko udario...zašto, zašto sve to, u pičku materinu, razmišljao je... bi li bilo bolje da sam im dopustio da oni mene premlate, da njih dvojica mnome igraju ping-pong, da me izudaraju nogama, cipela u usta, šut u jaja. Što je trebalo učiniti? Što sad treba učiniti? Kako god bilo, čitava ta epizoda, mora se završiti time da on bude premlaćen. A to je mogao odmah! Ali batine bole! Onda je dobro što se nije dao.“⁷⁴

Čitatelj ne saznaje tko je ubio Boru, ali može se pretpostaviti da je njegova smrt posljedica ovoga incidenta. Nasilje je veliki problem društva, a zabrinjavajuće je da se ovakve situacije (a i gore) događaju i danas.

⁷²Vrcan, Srđan, Nogomet, politika, nasilje; Oglеди iz sociologije nogometa, Nakladaa Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo, Zagreb, 2003., 152.str.

⁷³Molvarec, Lana, Kartografije identiteta: predodžbe izmještanja u hrvatskoj književnosti od 1960-ih do danas, Meandarmedia, Zagreb 2017., 421.str.

⁷⁴Radaković, Borivoj, Sjaj epohe, V.B.Z., Zagreb, 1990., 156.str.

9. EROTIKA

„Sjaj epohe“ prožet je brojnim erotskim elementima, opisima seksualnog čina te razmišljanjima o ženi kao objektu požude. Lana Molvarec ističe da je riječ o prilično falocentričnoj, normativnoj heteroseksualnosti koja na žene ponajprije gleda kao na seksualne objekte: Marta je njegova povremena zagrebačka ljubavnica, Majda je poluslovenka koju upoznaje u Londonu i iako ima mladića, nastoji je odvući u krevet, no u tome ne uspijeva i Chris, djevojka obrijane glave s kojom Boro proživljava izrazito seksualiziranu vezu na granici s opsesijom.⁷⁵ Detaljno su prikazani Borini seksualni odnosi, kao prvi primjer navodim Borin odnos s Martom koji se odvija nakon namjernog izazivanja hemeroida kako bi izbjegao obavljanje vojne vježbe:

„Ona ga je jahala, ona se trošila u žestokim sunovraćenjima i uspinjanjima, bacala se prema njemu, a onda opet uzdizala na koljena kao omamljena, u pomami. Onda je kretnje još više ubrzala čvrsto se držeći za njegove slabine. Kriknula je, a kriknuo je i on – dok mu je orgazmički grč tjerao spremu da šiklja, čmarni mu se mišić naprosto rasprskavao od kontrakcija kao da mu je netko užarenim kliještama šcepao živo tkivo i tako ga kidao.“⁷⁶

„Uzima kraj lanca i stavlja ga na pičku i tako zadrži neko vrijeme, a onda pritisne kariku i ugura je u sebe. (...) Šutim zadivljen prizorom, a ona nastavlja gurati kariku po kariku. Pička joj je puna metala. Obožavam gledati kad žene u sebe stavljaju svoje prste, predmete, kurac – čitav svijet. (...) Ljubav je kad gledaš svoju ženu dok joj drugi, a ne tvoj, kurac ulazi u pičku i želiš joj da divno svrši. Tek tada s punim pravom možeš reći: Volim te.“⁷⁷

⁷⁵Molvarec, Lana, Kartografije identiteta: predodžbe izmještanja u hrvatskoj književnosti od 1960-ih do danas, Meandarmedia, Zagreb 2017., 421.- 422.str.

⁷⁶Radaković, Borivoj, Sjaj epohe, V.B.Z., Zagreb, 1990., 23.str.

⁷⁷ Isto, 131.str,

Borivoj Radaković daje svoje viđenje erotike u jednom intervjuu: „Erotika je život, a mnogi se boje života. Uvijek se pitam: kako to da je legitimno prikazivati čak i najkonkretnije zločine, veličati rat, pisati glatko i bez ustezanja o ubojstvima i mučenjima, a da se erotika i seksualnost smatraju tabuima. Baš zato se suprotstavljam tom smrtovnjačkom principu, tanatičkoj kulturi kao što je naša, koja se zatvara, koja je sva u prošlosti, koja samo slavi mrtve, obljetnice pogibija i stradanja, a ne veseli se životu, sadašnjosti, novome.“ Seksualni odnosi su vrlo detaljno opisani, stranice romana pršte opisima tijela, orgazama, a kada pomislimo da je korištenje lanca tijekom seksualnog odnosa vrhunac Radakovićeve mašte, iznenađuje nas i šokira sljedećim: „Nježno, da je slučajno ne povrijedim, guram naprijed šaku uz blage polukružne pokrete, a kad je najširi dio prošao, sve ostalo lako klizne i oko mog zgloba kao voda nas potonulim kamenom sklope se njene usne. Gledam taj nestvarni prizor, svoju ruku bez šake, sebe u njoj...“⁷⁸

Boro u seksu pronalazi utjehu, spas, opčinjava ga ljepota ženskog tijela. Za njega je seks svojevrsni bunt, pokret otpora, pobuna, a to najbolje potvrđuje sljedeći ulomak u kojemu govori Chris, nakon seksualnog odnosa, da je to učinio kako bi spriječio rat i kako bi pobjegao od njega: „Mislim da se u ovo vrijeme, predratno, svi ševimo, ako ništa drugo, a ono neurotično. Ali treba da se ševimo, za inat, nepokolebivo. Jebanje je pokret otpora, anti-AIDS diverzija, između ostalog.“ Može se reći da seks za njega predstavlja bijeg od stvarnosti.

Boro ne razmišlja budućnosti s jednom ženom, za njega su žene usputne stanice s kojima ne želi razvijati dublji odnos. U dvanaestom poglavlju *Fotografiranje slika* Radaković nas iznenađuje poezijom koja je inkorporirana u zasebno sonetno lancu praćenom provokativnim erotskim fotografijama. Dakle, svakoj fotografiji golog ženskog međunožja posvećen je jedan sonet. Kad bismo govorili o kanonskom obliku takvog lirskog niza bilo bi riječ o ciklusu od petnaest soneta u kojem je posljednji stih jednog soneta ponovljen kao početni

⁷⁸ Isto, 122.str.

stih sljedećeg, a završni je petnaesti napravljen od početnih stihova prethodnih četrnaest soneta. Kod Radakovića je ta forma nešto izmijenjena, naime, poštuje ponavljanje stihova, ali svoj *lanac* ne zaključuje petnaestim sonetom napravljenim od prethodnih četrnaest, zaključuje Stanić.⁷⁹ Primjerice četvrti sonet *Reci r* završava stihom „U grafitnu kuglu, dijamantnu prizmu, rubinov heksaedar“, a peti sonet *Škorpion* počinje stihom „Rubinov heksaedar nek prsne, nek jekne škorpionov kamen.“ Radaković spaja riječ i sliku. Zanimljivo je da su pjesme zapravo rezultat Borinog i Martinog odnosa; pjesme nastaju jer je Marta poslala fotografije, ona je na neki način njegova pjesnička inspiracija.

U pjesmama se pojavljuju biblijska i antička imena te imena iz popularne kulture: Samson, Dalila, Beatrice, Angela Davis, Jack Trbosjek, Nietzsche, Neptun, Freud, Enkidu, Sizif, Tantal, Bob Marley, Paris, Nausikaja, Penelopa, Telemah, Odisej, Dante, Joyce, Izloda itd. Radaković ih smješta u zajednički kontekst i čitatelj se može zapitati kakve veze imaju s fotografijama golog međunožja?

Na čitatelju je da shvati ovu poeziju kako god želi, a neosporno je da Radaković vrlo maštovito spaja nespojivo i izaziva reakciju publike. Često zgražanje publike na književnost prožetu erotikom komentira vrlo zgodnom usporedbom: „Kao što je publika nekada na boks mečevima tražila krv, a kad ona poteče onda svima bude mučno, tako je i tražila erotiku, spermu, no kada se pojavi sperma onda si odvratana.“⁸⁰

⁷⁹ Stanić, Saša, Roker za pisaćim stolom (O sjaju epohe s dvadeset godina zakašnjenja), Kolo 3-4, 2010.

⁸⁰ Mesarić, Vid, Erotika – izgred u hrvatskoj književnosti, 20.6.2009. , <https://www.dw.com/hr/erotika-izgred-u-hrvatskoj-knji%C5%BEevnosti/a-4409700> , (posjećeno 1.kolovoza 2018.)

10. „DOBRO DOŠLI U PLAVI PAKAO“

Poglavlje pod imenom „BBB“, odnosno njegov manji, integralni dio „Dobro došli u plavi pakao“, pisan navijačkim slengom i prožet naturalističkim slikama nasilja, još i danas figurira kao najprovokativniji književni tekst o temi nogometnih navijača u čitavoj domaćoj produkciji.⁸¹ Boris Pavlovski u svojoj studiji o slengu donosi definiciju žargona iz Rječnika stranih riječi Anića i Goldsteina koji tvrde da je žargon „govor šireg socijalnog ili užeg profesionalnog kruga, posebno karakteriziran riječima ili značenjima riječi prešutno dogovorenima ili uvriježenima bez obzira na službenu terminologiju ili normu književnog jezika.“⁸²

Poglavlje „BBB“ čine Radakovićeve razmišljanja o pisanju; muče ga pitanje kako početi pisati, o čemu pisati i gdje pronaći inspiraciju. Potreban mu je poticaj pa se javlja Milku Valentu te mu govori: „Ne mogu pisati. Treba mi poticaj. Napiši nešto za mene.“ Valent odluči napisati sonet, a Boro nakon razgovora počinje pisati: „Odjednom je znao što će pisati – treba početi psovkom, to je prvo što se može izreći. I posljednje je izvjesno. Na samom kraju iz usta meće prokuljati riječ već smrt.“⁸³ Odjednom se pred čitateljem nalazi Borin tekst *Dobro došli u plavi pakao*, pisan iz perspektive navijača Dinama. Tekst je napisan navijačkim slengom, a kasnije je prerastao u dramu *Dobro došli u plavi pakao*. Nogometni navijač prikazan je kao nacionalistička prijetnja; u jednom dijelu teksta izravno govori da je prvenstveno nacionalist te da ga nogomet ne zanima: „Jer, kurac, nismo mi tu zbog nogometa, čovječe, jebo mu pas mater, kuš. Mi smo nacionalisti, pička mu strinina, kaj nas boli kurac za nogomet. Ak hoćeš samo nogomet, odi doma pa gledaj televiziju. Mi smo fajteri, jebo ti pas mater, Zagrepčani, nas nebu niko zajebaval ni doma ni nigdi,

⁸¹ Biti, Ozren, Umjetnost kao dokaz i utočište *metastaziralog* nogometa, 49/2, 2012, str. 185–205

⁸² Pavlovski, Borislav, Sleng kao jezična strategija. // *Dometi* (Rijeka). 10(2000), 1/4, str. 75-85.

⁸³Radaković, Borivoj, *Sjaj epohe*, V.B.Z., Zagreb, 1990., 168.str.

kurac. Kad mi dignemo frku, jebo ti dragi bok, onda se zna kurac, ko je najbolji.“⁸⁴

U tekstu prevladava mržnja, nasilje i želja za sukobima s ciljem dokazivanja vlastite snage. Vidljiva je mržnja prema svima koji ne navijaju za Dinamo: „Znaš ono, kurac, dođe zvezdaš. Kuš, Ultras, jebo ti pas, pa mi se tu kurči...pa jebem ti mrtvu mater u hladnom grobu, pička ti materina, nebuš meni tu kenjal, odi si doma seri, jebem ti mater Ciganjsku...I oni žabari u kurac, hajdukovci, on bu meni križal BBB po Zagrebu i pisal Torcida, jebem ti mater u blitvi, kuš, na njih sam nadrkan, ono, jebal bi ih, mi pas, kuš, njih i Armadu iz Rijeke, jebem im mater isto.“⁸⁵ Cijeli tekst obilježavaju psovke, ne postoji rečenica u kojoj se Boro ne koristi nekom pogrdom riječi, ali to čini kako bi nam dočarao mentalitet navijača: „Čuj, gle, pazi, kurac,ja ti ono kuš, živim za Dinamo i drugo niš ne jebem. Jebiga, ono: ko je Zagrepčan, Hrvat, kurac, taj navija za Dinamo, nema tu zajebancije, jebo ti pas mater. Nekaj moraš bit, pička mu materina, a ne da ti svaki peder kenja po glavi tu di si se rodil.“ Također, želi dočarati čitatelju koliko su mržnja i nacionalizam opasni te naposljetku izazivaju nasilne sukobe. Prikazuje navijače Dinama kao primitivne pa nije iznenađujuće što *Sjaj epohe* nije potaknuo pozitivne reakcije javnosti devedesetih godina. Dominantno je prikazivanje nasilja, naravno kao nepoželjnoga, od samog početka do kraja romana. Boro, izraziti protivnik nasilja, neprestano se susreće s njim i ne može ga izbjeći. Nasilje se može promatrati kao glavni problem društva, tako je i danas, gotovo trideset godina nakon objavljivanja romana. Pisanjem iz perspektive navijača prikazuje primitivni mentalitet društva kojim vlada mržnja.

Goran Pavel Šantek ističe da „postmodernu fazu navijaštva, koja počinje krajem 1990-ih, karakterizira otkrivanje drugog lica navijača, koji sada otvaraju svoje internetske stranice, izdaju magazine, publiciraju autobiografije s

⁸⁴ Isto, 172.

⁸⁵Radaković, Borivoj, *Sjaj epohe*, V.B.Z., Zagreb, 1990., 170.str.

različitim pa i huliganskim iskustvima, stvaraju nacionalne i nadnacionalne navijačke organizacije, koje pomalo svoj teren djelovanja pomiču s nogometa na druga područja sporta i života.“⁸⁶ Sport je postao važan element konstruiranja suvremenog polietničkog ili postnacionalističkog identiteta.⁸⁷

Srđan Vrcan tvrdi da nogomet „stvara kolektive s kojima se moguće lako identificirati te pruža osjećaj pripadnosti navijačkoj grupi, lokalnoj zajednici, regiji i naciji.“⁸⁸ Dakle, pripadnici navijačkih skupina pronalaze sebe unutar istih i osjećaju se vrijedno i moćno. Dodaje da se „kolektivni i individualni identitet oblikuje i konkretizira samo u jednoj i jednoznačnoj pripadnosti, isključuje se mogućnost višestrukog i slojevitog identiteta i pripadanja.“⁸⁹ Vrcan ističe zanimljivu tezu o ideologiji patrijarhata u nogometu, naime smatra da se „ideologija patrijarhata zadržala u nogometu jer je u osnovi nogometa samopotvrđivanje i samozadovoljavanje muškarca i muškosti, pa i onda kad žene igraju nogomet ili kad navijaju.“⁹⁰ *Dobro došli u plavi pakao* upravo to potvrđuje, putem nogometa navijač želi prikazati da je moćan i da ga se ostale navijačke skupine trebaju bojati, mržnjom i nasiljem želi istaknutu svoju muškost. Čitatelju se šalje poruka da su svi navijači takvi i utječe na cjelovito mišljenje o nogometu i navijačima. Vrcan zaključuje da se nogomet „faktično pretvorio u veliku kulturnu instituciju modernog vremena, gotovo istih razmjera i težine kakvu ima moderni formalni obrazovni sustav, ali je možda daleko učinkovitiji u generiranju masovne lojalnosti i konformizma i u

⁸⁶ Šantek, Goran Pavel, *Dinamo – to smo mi! Antropološki ogledi o Dinamu i njegovim navijačima*, Zagreb, 2017., 18.str.

⁸⁷ Isto, 49.str.

⁸⁸ Vrcan, Srđan, *Nogomet, politika, nasilje; Ogledi iz sociologije nogometa*, Nakladaa Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo, Zagreb, 2003., 17.str.

⁸⁹ Isto, 106.str.

⁹⁰ Isto, 18.str.

međugeneracijskoj reprodukciji određenog mentaliteta, obrazaca mišljenja i ponašanja.“⁹¹

Bagić ističe da je „sport devedesetih bio mnogo više od igre te da su „velika natjecanja s jedne strane stvarala dojam uključenosti Hrvatske u globalna događanja, a s druge se vjerovalo da uspjesi hrvatskih sportaša pridonose općoj afirmaciji države.“⁹² Početkom 60-ih godina rađa se moderni huliganizam u Velikoj Britaniji i ultraštvo u Italiji što znači oblik navijanja uz verbalno i ritualizirano, ali i fizičko nasilje, zastrašivanje ima sve veću ulogu u navijačkom ponašanju.⁹³ U ovome poglavlju romana uočljivo je zastrašivanje te razni opisi fizičkoga nasilja, točnije nasilje se koristi kako bi se zastrašio „protivnik“ i kako bi se istaknula superiornost nogometnog kluba, ali i vlastite muškosti: „Mi ti napravimo rat, kurac. Osim toga, mi smo vojska, jebo ti pas mater. Nema tu zajebancije, kurac, sve se zna ko kaj dela, ko bu prvi potegnul. Mislim ono, kuš, sve, Još malo i ja budem dobio čin.“⁹⁴ Mijenja se slika stadiona, nisu više sveta mjesta, velika scena i pravi dom mnogima, ponekad i turistička destinacija, nego postaju i ratišta, prostori straha, nelagode i nesigurnosti.⁹⁵ Suvremeno navijačko nasilje je kolektivno nasilje:⁹⁶ „Ja najrađe šoram darkere. Njih ono, kuš, za doručak. Niš se ne braniju, kurac, samo ga udaraš po pički...zбриšemo na Cvjetni trg i, kurac, i tam se sastanemo z onom drugom grupom, i tu nastane grozna šora, jebo ti pas mater.“⁹⁷ Dakle, sukobljavaju se grupe i pritom se žele nanijeti ozljede pa govorimo o fizičkom nasilju.

⁹¹ Isto, 18.str.

⁹²Bagić, Krešimir, Uvod u suvremenu hrvatsku književnost 1970. – 2010., Školska knjiga, Zagreb, 2016., 104.str.

⁹³ Isto, 54.str.

⁹⁴Borivoj Radaković, Sjaj epohe, V.B.Z., Zagreb, 1990., 172.str.

⁹⁵Vrcan, Srđan, Nogomet, politika, nasilje; Ogleđi iz sociologije nogometa, Nakladaa Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo, Zagreb, 2003., 56.str.

⁹⁶ Isto, 165.str.

⁹⁷Borivoj Radaković, Sjaj epohe, V.B.Z., Zagreb, 1990., 173.str.

Molvarec ističe da je posebno simptomatična Borina fikcionalna priča *Dobro došli u plavi pakao*, kojom se, nasiljem nogometnih navijača, nagovještava početak nacionalnih sukoba u Jugoslaviji.⁹⁸

Vrcan kaže da je „pred agresijom izvana i pobunom Srba u Hrvatskoj. Hrvatsko nogometno navijaštvo jednostavno reagiralo na način kako je reagirala Hrvatska u cijelosti, te su ljudski i osobiti kulturni resursi navijaštva bili posve prirodno mobilizirani za nacionalne političke ciljeve isto onako kako su bili mobilizirani svi drugi društveni i kulturni resursi.“⁹⁹

Goran Pavel Šantek tvrdi da su se „u ovo naše postmodernno vrijeme dogodile velike promjene, očite ne samo u često naglašavanom velikom utjecaju medija, izrazitoj kulturi potrošnje – gdje stadioni postaju mjesta *fantasy* potrošnje isto kao i zabavni centri, a klubovi veliki *brendovi* – gdje oblici sportske identifikacije postaju vrlo nestabilni i promjenjivi, a razlike *visoke* i *niske* kulture nejasne.“¹⁰⁰

⁹⁸Molvarec, Lana, Kartografije identiteta: predodžbe izmještanja u hrvatskoj književnosti od 1960-ih do danas, Meandarmedia, Zagreb 2017., 412.str.

⁹⁹Vrcan, Srđan, Nogomet, politika, nasilje; Ogledi iz sociologije nogometa, Naklada Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo, Zagreb, 2003., 108.str.

¹⁰⁰Šantek, Goran Pavel, Dinamo – to smo mi! Antropološki ogledi o Dinamu i njegovim navijačima, Zagreb, 2017., 47.str.

11.ZAKLJUČAK

Nakon provedene analize može se zaključiti da se romanom „Sjaj epohe“ želi potaknuti ljude na razmišljanje o opasnosti koju donose nacionalizam i nasilje. Možemo ga shvatiti kao svojevrsnu poruku ili upozorenje da se više nikada ne dogode strahote koje su obilježile devedesete godine 20. stoljeća. Ovo je roman o pojedincu čiji život završava nasilnom smrću jer odbija biti dio mase, tj. ne želi biti kao ostali.

Predstavlja konglomerat raznih žanrova: putopisa, bildungsromana, eseja i poezije koja je umetnuta u zasebnom sonetnom lancu. Karakteristično je i karikiranje JNA i komunizma, ali i karikiranje svega što će se tek dogoditi.

Može se odgovoriti na pitanje što ovaj roman čini jednim od najurbanijih romana suvremene hrvatske književnosti? Odgovor se nalazi u nizanju slika nasilja, erotskih zapisa te filmskih, književnih i popkulturalnih referenci. Roman je zaslužio više pozornosti i bolje mjesto u našoj književnosti. Smatram da je zanimljiv svim generacijama jer obuhvaća dugo razdoblje i upozorava na brojne društvene probleme.

Nakon provedene analize može se zaključiti da je vrlo teško usprotiviti se grupi i da posljedice mogu biti kobne za pojedinca. Borino mišljenje je u manjini i njegova „borba“ je od samog početka osuđena na propast. Vrlo često je svjedok fizičkih i verbalnih sukoba, a kroz te situacije stvaramo negativno mišljenje o društvu toga vremena. On zapravo pokušava pronaći svoj identitet i pritom bježi od jednoznačnosti i isključivosti identiteta, koju vidi u tadašnjoj Jugoslaviji. Svi djelujemo u individualnim, društvenim i kolektivnim identitetima i u tome je svaki čovjek jedinstven. Identitet je ključna odrednica svakog čovjeka koja definira naše postojanje u društvu.

Uočava se oslanjanje na prošlost, ogorčenost sadašnjošću i nepovjerenje u budućnost. Umetanjem priče *Dobro došli u plavi pakao* nagovještava se početak nacionalnih sukoba, a urbani žargon smatra se dijelom navijačevog identiteta.

Taj je tekst napisan navijačkim slengom što nam govori da su jezik i njegove mogućnosti posljednje utočište slobode pojedinca i stvaranja. Roman predstavlja anticipaciju kasnijih književnih događaja, riječ je o FAK-ovskoj poetici prije FAK-a. U romanu pratimo i Borine odnose s nekoliko žena s kojima ne uspijeva ostvariti dublji odnos iako u nekim dijelovima romana čitatelj može očekivati da slijedi sretna ljubavna priča. To se ne događa pa autor na neki način iznevjerava naša očekivanja. S obzirom na to da ovim romanom Radaković nagovještava brojne događaje, zaslužio je bolje mjesto u književnosti. Da njegovo ime i roman nisu toliko cijenjeni pokazuje činjenica da se nitko nije posebno posvetio analizi ovoga romana.

Promatrajući značajke i radnju romana, „Sjaj epohe“ možemo smatrati nastavkom proze koja se kod nas počela oblikovati šezdesetih godina 20. stoljeća, a koju je Aleksandar Flaker nazvao *prozom u trapericama*. Borina stajališta u vezi osobnog i nacionalnog identiteta, multikulturalnosti i nasilja analizirana su u ovome radu jer se kroz njih prikazuje stanje i mentalitet društva, a autor to postiže pomoću poigravanja jezikom.

POPIS LITERATURE

1. Bagić, Krešimir, *Uvod u suvremenu hrvatsku književnost 1970. – 2010.*, Školska knjiga, Zagreb, 2016.
2. Butler, Christopher, *Postmodernizam*, BTC Šahinpašić, Sarajevo, Zagreb, 2007., 15.str., file:///C:/Users/Korisnik/Downloads/Postmodernizam.pdf
3. Flego, Gvozden, *Postmoderna, nova epoha ili zabluda*, biblioteka Naprijed, Zagreb, 1988.
4. Lyotard, Jean-François, *Postmoderno stanje: Izvještaj o znanju*, Ibis grafika, 2005.
5. Molvarec, Lana, *Kartografije identiteta: predodžbe izmještanja u hrvatskoj književnosti od 1960-ih do danas*, Meandarmedia, Zagreb 2017.
6. Oraić Tolić, Dubravka, *Muška moderna i ženska postmoderna: Rođenje virtualne kulture*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2005.
7. Pogačnik, Jagna, *Kombajn na književnom polju (proze, pisci, pojave)*, HDP, Zagreb, 2012.
8. Radaković, Borivoj, *Sjaj epohe*, V.B.Z., Zagreb, 1990.
9. Raspudić, Nino, *Slaba misao, jaki pisci: postmoderna i talijanska književnost*, Naklada Jurčić d.o.o., Zagreb, 2006.
10. Sablić Tomić, Helena, *Intimno i javno; suvremena hrvatska autobiografska proza*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2002.
11. Solar, Milivoj, *Laka i teška književnost*, Matica hrvatska, Zagreb, 2005.
12. Šantek, Goran Pavel, *Dinamo – to smo mi! Antropološki ogledi o Dinamu i njegovim navijačima*, Zagreb, 2017.
13. Vrcan, Srđan, *Nogomet, politika, nasilje; Ogledi iz sociologije nogometa*, Naklada Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo, Zagreb, 2003.

14. Zlatar, Andrea, *Tekst, tijelo, trauma*, Biblioteka Razotkrivanja, Naklada Ljevak d.o.o., Zagreb, 2004.

IZVORI S INTERNETA

1. Biti, Ozren, *Umjetnost kao dokaz i utočište metastaziralog nogometa*, 49/2, 2012., str. 185–205.
2. De Benoist, Alain, *Mi i Drugi: Što je to identitet?* , <http://www.azoo.hr/images/goo/Identitet.pdf>, (posjećeno 25. srpnja.2018.)
3. Derk, Denis, *Plaši me što se ni Crkva, ni političari, ni puk ne odriču zločina i onih koji ih čine u ime nacije*, 24.12.2015., Večernji list (posjećeno 20. Srpnja 2018.)
4. Jergović, Miljenko, *Fakovci – pisci koji su čitali svijetu*, Jutarnji Vijesti, 06.06.2009., <http://www.jutarnji.hr/vijesti/fakovci-pisci-koji-su-citali-svijetu/3854514/> (posjećeno 8. kolovoza 2018.)
5. Majcenović, Martin, *Zajedno su jači: najnovije hrvatske književne grupe*, <http://www.ziher.hr/pregled-najnovijih-knjizevnih-grupa/>, (posjećeno 8. kolovoza. 2018.)
6. Mesarić, Vid, *Erotika – izgred u hrvatskoj književnosti*, 20.6.2009. , <https://www.dw.com/hr/erotika-izgred-u-hrvatskoj-knji%20evnosti/a-4409700>, (posjećeno 1. kolovoza 2018.)

7. Pavlovski, Borislav, Sleng kao jezična strategija. // Dometi (Rijeka). 10(2000), 1/4, str. 75-85.
8. Pogačnik, Jagna, *FAKat, što je bio taj FAK?*, aquilonis.hr, 2012., http://aquilonis.hr/dodaci/pisci_na_mrezi/pogacnik-sto-je-to-fak.pdf, (posjećeno 8.kolovoza 2018.)
9. Postnikov Boris, *Kritika 50: Borivoj Radaković*, 26.10.2009., <http://www.books.hr/kolumne/kritike/kritika-50-borivoj-radakovic> (posjećeno 25. srpnja 2018.)
10. Stanić, Saša, Roker za pisačim stolom (O sjaju epohe s dvadeset godina zakašnjenja), Kolo 3-4, 2010.
11. Vrsaljko, Slavica, *Razgovornost i usmenost u djelima suvremenih hrvatskih književnika*, Magistra Iadertina, 3(3) 2008., <http://hrcak.srce.hr/35623>, (posjećeno 8. kolovoza 2018.)
12. Zlatar, Andrea, *Književno vrijeme: sadašnjost*, http://www.b92.net/casopis_rec/61.7/pdf/169-173.pdf, (posjećeno 8.kolovoza 2018.)
13. Živko Tijana, *Kao kad je bilo nekad*, časopis KreNi, <https://123kreni.weebly.com/novi-val.html> (posjećeno 6. kolovoza 2018.)

SAŽETAK

Rad se na temelju literature bavi pitanjem identiteta, nasilja i nacionalizma u romanu „Sjaj epohe“ kroz koje se ostvaruje kao urbani prozni tekst. Rad je podijeljen u poglavlja, a svako poglavlje razrađuje određenu problematiku. U prvom poglavlju iznose se značajke moderne i postmoderne kroz različite pristupe i tumačenja. U drugom poglavlju analizira se društvena i politička situacija s kraja 20. stoljeća čije je poznavanje važno za razumijevanje romana. Potom slijedi obrada značajki Festivala alternativne književnosti i prikaz autorovog stvaralaštva. Središnji dio rada bavi se problematikom identiteta, nasilja i nacionalizma, s uporištem u literaturi i primjerima iz romana. U poglavlju „London i Zagreb“ nudi se objašnjenje podnaslova *dvostruki putopis* i pritom se govori o vrstama pripovijedanja. Analiziraju se i erotski elementi te umetanje poezije u tkivo romana. Poglavljem „Dobro došli u plavi pakao“ vraćamo se na pitanja nasilja, nacionalizma i identiteta koji se međusobno prožimaju.

Ključne riječi: postmodernizam, devedesete, nacionalizam, identitet, nasilje, London, Zagreb, erotika